

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821.161.2 +82–929Пагутяк

А. О. Галич

ПОРТРЕТНІ МЕТАМОРФОЗИ В РОМАНІ Г. ПАГУТЯК «МАГНАТ»: МІСІЯ ДВІЙНИЦТВА

У статті розкривається новаторство Г. Пагутяк у відтворенні портретних характеристик героїв роману «Магнат». Власне портрет живого Яна Щасного Гербурта як реального героя представлений лише в експозиції роману, а далі він є рефлексіями Северина Никловського, своєрідного двійника героя, який згідно з місцевими традиціями на період трауру, що тривав чотири місяці, й до самої похоронної церемонії заміщав ясновельможного в якості парсуни, тобто людини, одягненої в його вбрання, зовні схожої на небіжчика.

Ключові слова: портрет, двійник, парсуна, біографія, квазібіографія.

Галину Пагутяк називають найзагадковішою й наймістичнішою письменницею в новітній українській літературі. Її перша повість «Діти» була надрукована в журналі «Дніпро» ще в 1981 році. І вже майже сорок років її твори користуються попитом серед читачів, не забуває про них і критика. Г. Пагутяк є автором «Повісті про Марію і Магдалину», «Лялечки і Мацька» (1982). Їй належать також твори «Господар», «Соловейко» (1986), «Компроміс», «Трагічні оповідання» (1989), «Гірчичне зерно» (1990), «Смітник Господа нашого», «Радісна пустеля», «Записки Білого Пташка» (1999), «Захід сонця в Урожі» (2003), «Писар Східних Воріт Притулку» (2003), «Королівство» (2005), «Книгоноші з Королівства» (2007), «Урізька готика» (2010), «Зачаровані музиканти» (2010), «Сни Юлії і Германа» (2011), «Сентиментальна мандрівка Галичиною» (2014), «Новий рік у Стамбулі» (2015) та інші. Роман Г. Пагутяк «Слуга з Добромилля» удостоєний Шевченківської премії.

Зупинимося конкретніше на одному з останніх творів письменниці – романі «Магнат» (2014), який ще не став **об'єктом** наукових досліджень, вивчення якого нам видається **актуальним**. Головним героєм твору є Ян Щасний Гербурт з Добромилля, неординарний чоловік, що спробував себе в різних сферах життя Речі Посполитої на рубежі XVI – XVII ст. Він був письменником, публіцистом, видавцем, дипломатом, воєначальником, політиком. Автор роману вже в анотації зазначає, що «це не біографія, а лиш іскра, що пробігла між Ренесансом і Бароко, тінь від тіні чоловіка, що втратив не менше, ніж здобув» [1, с. 2]. І справді, «Магнат» Г. Пагутяк – це не біографія героя в традиційному плані. Це цілком експериментальний роман, автор якого «прагне зазирнути за межу людської свідомості, осмислюючи пограничний стан людського буття» [1, с. 2]. Головний герой твору подається через сприйняття бідного волинського шляхтича Северина Никловського. З великого огрому проблем, які порушує письменниця в романі, нас цікавлять лише ті, що прямо стосуються особливостей портретного дискурсу. Тим більше, що Г. Пагутяк і тут багато в чому експериментує.

Власне портретні характеристики живого Яна Щасного Гербурта подані лише в експозиції роману, а далі вони є рефлексіями Северина Никловського, якому випала доля зіграти роль своєрідного двійника героя, оскільки місцева традиція вимагала: на період трауру, що тривав чотири місяці й до похорону, особу покійного мала заміщати

парсуна, людина, одягнена в його вбрання, котра повинна бути зовні схожою на небіжчика. У «Словаре» Б. Грінченка «Парсуна, ни, ж. Лицо, фізіономія» [2, с. 97].

Портрет Яна Щасного Гербурта є деконцентрованим. Він більше схожий на мозаїку, кожний елемент якої щоразу додає все нові штрихи до образу реального героя. Спершу ми бачимо відчужений погляд магната, якого явно не цікавили наїдки й напитки за столом: «Я се знав ще звечора, коли він сів вечеряти й дивився на всі тарелі, повні їжі, як на щось незнайоме, а на кафари з вином і збанки з пивом поглядом, налитим до вінця новим напитком, що для живого смертельний, але й мертвому не потрібен» [1, с. 8]. Ян Щасний готувався покинути цей світ. Це видно вже з наступної характеристики: «...Наступної миті його ясновельможності стало зле. Він похилився на бік і сповз на підлогу. Зомлів» [1, с. 9]. Тут знову таки дуже мало штрихів, що свідчили б про зовнішній вигляд героя, а більше про його фізичний стан. Ян Щасний мав хворе серце, а тому надії, що він може здолати недугу, було мало. Северин наголошує саме на цьому: «Як серце дуже, то помучиться ще пару днів. Однак міцного серця ясновельможний не мав: коли ми позавчора піднімалися з ним на Радичеву гору, він геть засапався. Але хто міг знати, що все трапиться так нагло» [1, с. 12]. Смертельну недугу спричинили постійні життєві негаразди, які супроводжували Яна Щасного в останні роки життя, зокрема, тюрма, опала, що підірвали силу духу цього зовні міцного чоловіка: «Насправді ж істинна причина його недуги таїлась в споневіреному духу і великій втомі від того, що мусив він кілька літ ходити по колу, не можучи вийти з нього, бо се загрожувало йому втратою усього: статків, честі, родини» [1, с. 12]. Г. Пагутяк передає фізичні муки героя, що відбилися на його зовнішності: «Права частина лица потемніла, а ще він розщипався, і довелося нам прискочити і тримати ясновельможного, щоб не зірвався з постелі й не побився» [1, с. 13]. Северин разом з маршалком тримали важке тіло Гербурта, що перебував в агонії. Щоб полегшити страждання героя, цирульник зробив надріз, щоб випустити кров: «У напівтемряві спальні кров здавалася хворою, чорною» [1, с. 13]. Проте Северин зазначає, що «так могла виглядати й наша кров – кров здорових» [1, с. 13]. У продовження портретної характеристики героя Северин додає його мимовільний жест, жест людини, що вмирає: «...Земні судді судять зі звичаю і становиська свого, і се від них намагається відбитися зараз Ян Щасний, розмахує рукою» [1, с. 18].

Залишивши Яна Щасного в агонії, Г. Пагутяк примушує іншого свого головного героя згадувати, яким він був живим при першій їхній зустрічі, що відбулася за досить несприятливих обставин для Северина. У дорозі його пограбували і ледве не позбавили життя. Автор порівнює Северина з багатостраждальним біблійним Йовом, що «побитий і нагий» [1, с. 20] прийшов просити в Яна Щасного допомоги. Саме тоді він уперше побачив Яна Щасного Гербурта: «...Виглядав він спокійним, пристійним чоловічком з гарно підрізаною бородою, а очі його не метушились, і руки не дрижали» [1, с. 21]. Тут є декілька деталей зовнішності, що доповнюють відомий з експозиції портрет Гербурта. Далі Северин помічає, що Ян Щасний не любитель довгих розповідей: «Ясновельможний слухав-слухав, а далі, видно, знудився, і спитав, у яку пригоду я потрапив» [1, с. 22]. Герой цю рису характеру Гербурта пояснює тим, що він «чоловік великий, високого стану» [1, с. 22]. Проте зовнішня байдужість Яна Щасного до долі бідного шляхтича виявилася позірною, той погодився йому допомогти, запросивши на другий день поїхати з ним в Боневичі, де мав власну друкарню, щоб поправити здоров'я й не виглядати бідним Йовом. До того ж, Гербурт виявився достатньо самокритичною людиною. Прощаючись, Северин почув його слова, що свідчили про самокритицизм і запізніле каяття цієї людини: «Я вже брався за клямку дверей, як до мене долинули слова ясновельможного, сказані не дуже голосно, але й не тихо:

– Якби пан знав, скільки з моєї вини на світі з'явилося таких Йовів, то не дякував би мені зараз!» [1, с. 22]. Далі Г. Пагутяк перериває ретроспективні спогади Северина, щоб побачити заключні хвилини життя Гербурта. Тут також є кілька портретних штрихів, що суттєво доповнюють опис його зовнішнього вигляду і внутрішнього стану: «...Тут ясновельможний відкрив очі й раптом сів на ліжку. Ми підскочили до нього, бо бачили, що зробив він се в безпам'ятстві.

– На Бога! Змилуйтеся! – жалібно скрикнув він» [1, с. 23–24].

Северин відзначає велику фізичну силу цього героя, підсвідомі рухи тіла, що проявилися в нього в агонії: «...Пан Гербурт мав силу, дай Боже, кожному. Він використав мене як підпору і, відштовхнувшись від мого плеча, встав на ноги, ступив два кроки і раптом впав. ... Ясновельможний лежав горілиць» [1, с. 24].

Далі бідний шляхтич у ретроспекції знову бачить Яна Щасного живим в останні дні його життя, шкодуючи, що ніхто з оточення ясновельможного не помічав його смертельної хвороби: «Завірюха надворі, і ми всі тулилися до господаря, як курчата до квочки, в його теплому домі. Та й виглядав ясновельможний як звичайно, тобто як вчора і як позавчора виглядав. Ніхто й не здогадувався, що його точить недуга зсередини» [1, с. 28].

Онїричні портрети в біографічних творах зустрічаються досить рідко. Г. Пагутяк не цурається відтворювати зовнішність своїх героїв через сни інших персонажів. Саме невдовзі після смерті Яна Щасного Гербурта Северину Никловському сниться сон, у якому він бачить магната. Письменниця акцентує увагу на темному кольорі одягу героя: «...В кінці проходу стояв ясновельможний у темній одежі й знаком манив мене до себе. А коли я підійшов ближче, то побачив, що прохід завертає, і пан Гербурт йде по ньому не озираючись, певно, чує мої кроки за собою. ... Нарешті ясновельможний зупинився перед залізними дверима, вкритими іржею. Я ще здалеку бачив, що за дверима горять свічки. Я увійшов туди. Посеред невеликої кімнати на риштаку стояла відкрита труна, а по кутах її чотири канделябри зі свічками. Ясновельможний стояв над труною і зазирає у неї. А тоді махнув рукою. Щоб я підійшов ближче.

У труні лежав, звісно, мрець, якого я спершу не міг спізнати. Оскільки дух покинув тіло, то воно виглядало мізерним, жовтим, очниці запали, ніс загострився, але поступово до мене почало доходити, що мрець – се Ян Щасний Гербурт. Хоч не скажу, що се мене дуже здивувало. Чомусь ні. А ясновельможний, піднявши голову, спитав мене:

– А ну, чи вгадаєш вашмосць, хто з нас справжній?

Він всміхнувся якось криво, ніби від моєї відповіді щось залежало...» [1, с. 29–30]. Онїрична сцена, у якій померлий Гербурт підводить Северина до труни, у якій лежить його двійник, ніби сигналізує бідному шляхтичеві про скорі зміни в його становищі, що йому невдовзі самому доведеться на певний час стати Гербуртом, щоб під час трауру за місцевим звичаєм імітувати образ живого ясновельможного магната. Проте, перш ніж стати парсуною, своєрідним двійником Яна Щасного, Северин мав ще час, щоб вкотре роздивитися його портрет: «Я перевів погляд на портрет ясновельможного, щоб не дивитись на цього шура (секретаря, який розбирав папери небіжчика. – А. Г.). Портрет був не парадний і зле намальований, однак сутінки скрадали його вади, і я раптом подумав, що певно пан Ян Щасний, себто його невидимий дух, стоїть десь у кутку й спостерігає за нами, як ми не здатні впоратися з власним гнівом» [1, с. 33].

Ставши парсуною («Мене волею-неволею призначили парсуною в жалобній церемонії, і хоч то завелика для мене честь і недостойний я, але не смів відмовитись» [1, с. 207]), Северин Никловський намагається якнайбільше дізнатися про небіжчика, щоб якомога точніше увійти в його образ, набути не лише портретної схожості, а й

осягнути глибини внутрішнього світу Яна Щасного. Тут важливою для Северина є кожна деталь. Він згадує епізоди, свідком яких був сам. В одному з них він пригадує, як повертався додому Гербурт. Для Северина важливими деталями образу магната є зовнішня неквапливість, швидкий пронизливий погляд: «Скільки разів я бачив, як ясновельможний заїжджав у двір під сам ганок, де його стрічали слуги, а він нічим не виказував своєї потреби у їжі чи спочинку, наче був зроблений із заліза. Не поспішаючи виходив з візка чи зсідав з коня, тільки погляд був бистрий і гострий: чи не зрадив його хтось за час відсутності» [1, с. 122]. Северин не раз бачив як трепетно Ян Щасний ставився до книги: «...Приймав книгу, наче дитя...» [1, с. 96].

Увійшовши в образ Яна Щасного, Северин Никловський часом сам став сумніватися, хто він, чи все ще бідний шляхтич, чи вже всемогутній магнат, і що на нього чекає в майбутньому? Уві сні йому вдруге з'являється образ ясновельможного. Знову герой бачить оніричний портрет Яна Щасного Гербурта. Він зовсім не переобтяжений деталями, герой ніби щось малює на снігу, не лишаючи слідів: «... Вдруге наснився покійний ясновельможний. Ніби стоїть він у чистім полі, такого великого й безмежного не знайдеться у цих краях, й виводить щось прутиком, на білому неторканому снігу. І слідів не видно, не лишає пан Гербурт слідів за собою, чи ж може таке бути, дивуюся я у сні» [1, с. 149]. На кресленнях прутиком на снігу Северин бачить вежі, колони, браму, дорогу, на якій зникає Ян Щасний, він намагається з'ясувати, що все це для нього значить. Г. Пагутяк в автокоментарі пробує дати власне тлумачення цього сну героя: «Три колони поруч – це видавничий знак друкарні Гербурта, а оскільки перед тим оповідач пригадував, як востаннє Гербурт навідував друкарню, це могло трансформуватись у такий химерний сон, який не був віщим» [1, с. 149].

Інші персонажі роману помічають процес перевтілення Северина Никловського в двійника Яна Щасного. Дехто з них прямо, як, скажімо, молодиця, бачать у Северині Гербурта: «Я виджу, що ти Гербурт, пізнаю не лише по одежі, а й по лиці» [1, с. 156]. Дехто, як, наприклад, кравець, що готував костюм для двійника, вважав, як і сам Северин: «...Ясновельможний був дебелиший і ширший в плечах, та й лице мав кругліше» [1, с. 202]. Маршалок, що відповідав за втілення Северина в образ Яна Щасного, докоряв йому: «Жупан теліпається на панові, як на жердці. Чого пан змарнів? Не годують добре?» [1, с. 203]. Він же напучував бідного шляхтича, якою повинна бути зовнішність магната: «Шляхті не треба видіти, яким пан Гербурт був перед кончиною, а лиш як виглядав у ліпші часи» [1, с. 203].

Непомітно в романі портрет Яна Щасного заміщується портретом Северина Никловського в образі ясновельможного. Спочатку Г. Пагутяк подає докладний перелік речей, що далі становитимуть костюм для Северина: «Клунок був величенький, але я не намацав там чобіт, а мені б придалися чоботи, бо мої з діркою. Але мене втішило, що одежа була відповідна – не німецька чи волоська, я таке не вдягнув би нізащо. Жупан, сукняна делія, підбита хутром шапка. Гудзики срібні. Спершу жупан видався мені синім, але коли розвиднилось, то виявився зеленим, трохи потертим. Але такої дорогої одежі я ще не мав. Вона ніби сама до мене тулилася. Тепла!

Я одягнув ще одну сорочку, аби не висів жупан, підперезався поясом в сірі та сині паси, перетканим золотими нитками. Шкода, що мої чоботи поганенькі, але їх не буде видно, як вдягну делію» [1, с. 53]. Називаючи складники костюма, автор роману ніби вводить читача в контекст тієї епохи, коли відбувалися події, а це 1617 рік. Опис речей супроводжується докладною колористикою (срібні, зелені, сірі, сині, золоті кольори). Герой розуміє, що надіслане йому вбрання є надзвичайно коштовним («Побачили б сю одіж син і невістка – за неї село ціле можна купити. І оксамит, і сукно німецьке, і хутро

з чорного лиса, і срібні гудзики на додачу. Тільки шапка не по мені – голова моя більша» [1, с. 54]).

Через певний час, потроху входячи в образ Гербурта, Северин вирішує оцінити його портрет у своїй подобі: «Люстро наче мене чекало, виблискуючи коштовною темною рамою з вирізьбленими пухкими личками херувимів. Я стояв перед ним, щоб почути, що воно мені скаже. І воно заговорило: ти справді схожий на ясновельможного статурою, віком, одежею, але тільки й усього. Чоловік стає схожим на іншого, коли рухається, всміхається, як той, навіть коли очі в одного сиві, а в іншого карі» [1, с. 73]. Герой залишився задоволений зовнішністю: його статура, вік, одяг робили його схожим на магната, але, щоб втілитися в нього, треба ще докласти багато праці, тим більше, що не всі з оточення Яна Щасного вбачали в Северині двійника ясновельможного. Зокрема, секретар Гербурта прямо про це говорив, наголошуючи на певних вадах портретної характеристики: «Пшепрашем, але пан лише фігляр, комедіант. Думає пан, що як вбрав одягу Гербуртову, то вже ним став? Ні! І постава не та, і погляд не той» [1, с. 92]. Водночас він втішав Северина тим, що з часом реальні портретні деталі образу Яна Щасного зітруться, а тому двійник може бути сприйнятим шляхтою, як такий, що відповідає образу магната: «Але за три місяці всі забудуть, як виглядав Гербурт, може пан не переживати» [1, с. 92]. Секретар дав Северину пораду, намагаючись бути схожим на покійника, не влізати в його внутрішній світ, бо, очевидно, духовне життя магната і бідного шляхтича є суттєво відмінним: «...Може дати пану пораду, хоч вашмосць уже в літах. Хай у пана будуть вуса, і борода, і вбранко, всьо, як належить у погребовій виставі, але не дай Боже влізати в душу та серце небіжчика, бо довіку не вилізеш!» [1, с. 92]. Проблема втілення в образ іншої людини тривожила Северина. Сам себе він намагався втішити тим, що з нього достатньо бути зовнішньо схожим на покійного, як цього вимагав звичай, оскільки така традиція серед шляхти побутовала не одне століття: «Не може один чоловік стати тінню другого чоловіка. Ну, пройдуся я в тій процесії, чи пройдуся у панськiм візку з відкритим верхом у одежі покійного ясновельможного – і до мене так робили, се лиш чудернацький звичай» [1, с. 111]. Будучи бідною людиною, Северин Никловський розумів, що великі магнати не завжди рахувалися з незаможною шляхтою, тому він вирішив допомогти одному з таких людей повернути назад його борг. Тому він вирішив, перебуваючи в образі Яна Щасного Гербурта, розпорядитися негайно вирішити цю проблему. Г. Пагутяк наводить окремі деталі портрета героя, зокрема поставу і голос, які стали вирішальними, щоб допомогти бідному шляхтичеві: «І я певний був, що моя постава і голос в цей час бодай трохи нагадували поставу і голос ясновельможного пана старости мостиського і вишенського. Се вийшло навіть супроти моєї волі, так наче уся м'якість, що наповнювала мене, раптом ствердла і зробилась тверда, як залізо» [1, с. 129].

Герой настільки глибоко занурився в образ магната, що навіть дружина ясновельможного в це повірила, вручивши йому перстень покійного і непомітно впустивши додолу свою хустину, ніби запрошуючи реально замінити свого чоловіка, на що Северин не пристав, довго в муках роздумуючи, що ця хустина могла значити для нього: «Ся хустина, з якою я не знав, що робити, довго муляла мене. Тепер я не знав, як її повернути. Не треба було піднімати, лишити так, як є. Але що далі, то більше здавалося мені, що ясновельможна впустила її... для мене. Боже, що я собі намислив! Впустила для мене, давши тим знак, що не вважає мене бовваном, вбраним в одягу її покійного чоловіка, а живою людиною, достойною носити перстень Гербурта. Якби хтось про це дізнався, яка б ураза для її честі, страшно подумати. А однак зважилась. Я думаю, тому, що прикро їй було б позичати перстень будь-кому, зовсім уже нерівні

собі» [1, с. 215]. Тут риси зовнішності героя посилюються психологічно вмотивованим розкриттям внутрішнього світу Северина, який ставить себе на місце покійного.

Те, що Северин Никловський став набувати рис схожості з Яном Щасним свідчать і слова інших персонажів роману. Один із шляхтичів говорить Северину: «...Вашмосць схожий на нього, як рідний брат» [1, с. 127]; «Ніколи не довелось мені бачити ясновельможного таким благим і спокійним, як пан» [1, с. 127]. Рятівник Северина Яць із Тернової каже йому: «...Вашмосць зле виглядає, змарнів, пожовтів на лиці. ... Пан щораз більше стає схожим на небіжчика ясновельможного» [1, с. 142].

Сам герой не раз порівнював свою зовнішність з портретом Яна Щасного, що висів у будинку покійного, відзначаючи відмінності, над якими він збирався далі працювати: «Я став перед портретом. Дійсно, моя борода була коротша. Я бачив колись інший портрет, на якому Гербурт не мав бороди, лиш вуса, за сарматським звичаєм» [1, с. 204]. Довгі приготування до похорону закінчилися тим, що двійник ясновельможного врешті-решт був одягнений, як і належить бути людині такого суспільного статусу. Йому пошили нове вбрання, підрівняли бороду, щоб була більша схожість з Яном Щасним: «Нарешті все було готове. Чоботи і сорочку мені нові пошили, під жупан ключчя намостили. Тільки персня ще не було – не знали, який дати. Стрій у мене був добрий, старосвітський, хоч у коморі ясновельможного було повно одежі заморської, яку я б постидався носити. Коли я у все те парадне вбрався, то стало мені душно й тяжко, ще й у покої напалено. Я хотів подивитися на себе в люстро, але воно було запнуте чорною хустою. Бороду мені підрівняв замковий циркульник» [1, с. 210–211].

Останнім випробуванням для Северина Никловського стали оглядини вдовою Яна Щасного. Вона хотіла особисто переконатися, що двійник її чоловіка має портретну схожість з ним: «Перед тим (оглядинами вдовою. – А. Г.) мене нарядили в найбільш підхожу одягу, щоб була, як на портреті, навіть шапку соболеву мав я на голові, що тиснула на скроні, і я чув, як жила б'ється» [1, с. 212]. Найтяжче в момент оглядин для Северина виявилось «дивитись їй (вдові. – А. Г.) у очі й обливатись потом в одяжі небіжчика» [1, с. 212].

Фізична і психологічна напруга при цьому набуває кульмінації, героєві здається, що він повністю втратив свою особистість: «В сю мить я не був Северином Никловським, з голови у мене вилетіли всі спогади про попереднє життя й життя мого роду. Я був як та глиняна лялька, що її легко розбити й розтоптати на череп'я» [1, с. 213]. І лише після схвалення вдовою Северин почав приходити до тями: «Напруга спала, я навіть поворухнувся. Те саме зробив і маршалок, що стояв збоку, нахиливши голову для поклону. Але я не вклонився, бо погляд удови велів, аби я стояв штивно» [1, с. 213]. Останнім портретним штрихом, що надало Северинові ще більшої подібності з Яном Щасним, став перстень останнього, який одягнула дружина покійного Єлизавета на палець двійника: «Я простяг праву руку долонею вгору, але ясновельможна повернула її вниз і одягнула перстень на вказівний палець. Він легко сковзнув, я відчув холод. То був перстень-печатка з гербом, але не той, що ним Гербурт запечатував листи, хоч схожий на нього. Щит був вкритий червоною емаллю, а яблуко – зелене. Такий перстень вдягали на сеймики чи на якусь пишну okazji» [1, с. 213–214]. І хоча перед тим Северин вагався, чи підійде йому перстень, він зрозумів, що вагання були даремні. Коштовний перстень лише наблизив портрет героя до оригіналу: «Я опустив палець. Перстень сидів як влитий. Де я думав, що мені підійде магнатський перстень, а таки підійшов» [1, с. 214].

Чим ближчим був день похорон Яна Щасного, тим частіше сумніви й видіння мучили Северина Никловського. Йому було шкода цього чоловіка, двійником якого він на певний час став. Навіть у сні до нього приходив магнат, портретні риси якого (смуток, порваний одяг, схилена голова, безвільні руки, зранене тіло) свідчили про

нешастя: «Я стояв на подвір'ї у пухкому снігу напроти монастирської брами... Я не зразу зауважив, що по праву руку від мене стоїть ясновельможний Ян Щасний Гербурт, смутний, у порваній одежі, наче він пройшов через терни. *Perasperadastra* – зринула в моїй голові почута колись від нього приповідка. І зразу ж серце моє огорнув пекельний жаль. Бідний! Бідний! Стратив усе, що мав. Куди ж він тепер піде? Голова йому хилилась на груди, руки мав безвільно опущені. Я знав, що ясновельможний помер, проте пересилив себе, підійшов і обняв зранене тіло» [1, с. 194–195]. Оскільки «Магнат» є постмодерним романом, то в ньому помітну роль відіграють письменницькі автокоментарі, в одному з яких Г. Пагутяк стверджує: «Пан Северин, що є ніби живим портретом католика Яна Щасного Гербурта, відчуває певний дискомфорт, бо повинен тримати образ, відчуває перед покійним зобов'язання» [1, с. 131].

Завершуючи свою місію двійника Яна Щасного Гербурта, Северин Никловський висловив сподівання, що в майбутньому магнат дасть йому певний знак, що б свідчив про оцінку його роботи по втіленню зовнішньо й внутрішньо в подобу реального героя: «Маю надію, він колись дасть мені знак, чи добре я зробив, відганяючи усі чотири місяці смерть від нього, нагадуючи живим не лише його образ та подобу, а тривожачи їх сумління. То на похороні буде мир і прощення, а перед тим мусить бути покута» [1, с. 234].

Місія імітації образу Яна Щасного настільки виснажила Северина, що він самостійно не зміг дістатися додому: «Мені було соромно, що двоє молодиків тягнуть мене, як мішок з попелом, а я сяк-та перебираю ногами. Аж коли завели мене до покою, зняли шубу й шапку, розмотали пояс і дали напитися води, я почав приходити до тями» [1, с. 245]. І перше розпорядження, яке він дав після виконання свого найважливішого в житті доручення, стала команда віднести одяг, який йому не належить, до покоїв маршалка. Северин поспішав знову стати собою, повернути власну зовнішність: «Візьміть шубу, шапку і пояс, віднесіть до покоїв маршалка, хай слуги положать у скриню, бо се мені не належить. А перстень я сам віддам. Я знов наче кудись провалився, а коли прокинувся, то за вікном було вже зовсім темно» [1, с. 246]. Ще раніше Северин вирішив для себе, що тільки він позбавиться вбрання і персня, то одразу ж йому перестануть прислужувати Михайло і Павлусь: «Як тільки скину я шубу оксамитову і шапку, сободем підбиту, а перстень віддам пану маршалку, то Михайло і Павлусь вже не служитимуть мені» [1, с. 238]. Цим самим розпочався процес завершення з двійництвом, повернення до самого себе, з власною зовнішністю та внутрішнім світом.

У романі Г. Пагутяк паралельно із зовнішністю Северина, що поступово перевтілюється в образ Яна Щасного Гербурта, постійно (хоча й не так яскраво) присутній портрет справжнього бідного шляхтича. Спочатку – це автопортрет Северина з Волині: «...Стояв я посеред зали на килимі, босий, в одній сорочці, як Лазар, воскреслий з гробу, що не тямить, як він опинився у світі живих» [1, с. 49]. Тут небагато штрихів зовнішності – босий, з одягу лише сорочка. Біблійна легенда про Лазаря нагадує, що герой дивом залишився живим. Наступний автопортрет лише підтверджує його матеріальне становище (діряві чоботи, відсутність грошей): «Я стояв високо на ганку і відчував якусь дивну втіху, забувши, що маю дірку в правому чоботі і ні шеляга за душею» [1, с. 56–57].

З дитинства Северин був сновидою. Одного разу серед ночі він з'явився в одній сорочці перед челяддю, не контролюючи своїх дій, оскільки перебував у сні. У цьому портреті є кілька важливих деталей, що свідчать про щирість героя, передусім наявність на тілі православного хреста, у той час як оточення було католицьким: «...Стояв перед челяддю в сорочці з простого полотна з дерев'яним православним

хрестом на грудях, босий. Не те, щоб я приховував віру православну, але бачили мене і в костелі. Збоку могло виглядати, що я був одним, а прикидався іншим» [1, с. 51]. Пізніше Северин підійде до дзеркала у великій залі будинку, щоб спробувати знайти в ньому власне відображення того Северина-сновиди, яким він постав перед челяддю: «Я пішов до великої зали, де ще лишалося люстро, що в глибині своїй ховало мій образ сновиди – босого, в самій сорочці, з розкуйовдженим волоссям і невидючими очима» [1, с. 123].

Син Северина Никловського Володимирко, побачивши батька в образі Яна Щасного, не міг не висловити своє захоплення: «Ви так пишно вбрані, тату, як князь. А в мене чобіт дірявий, мокро. Але то нічого! Я тішуся, що вас знайшов живого та здорового» [1, с. 228]. У відповідь Северин скаже: «Я ледве стримував сміх. Син почервонів» [1, с. 228]. Різниця в зовнішності батька – двійника магната й сина була настільки різною, що герою залишилося лише стримати сміх, а синові – почервоніти.

Таким чином, ми маємо справу з новаторством Г. Пагутяк у відтворенні портретних характеристик героїв роману «Магнат». Власне портрет живого Яна Щасного Гербурта як реального героя представлений лише в експозиції роману, а далі він є рефлексіями Северина Никловського, своєрідного двійника героя, який згідно з місцевими традиціями на період трауру, що тривав чотири місяці, й до самої похоронної церемонії заміщав ясновельможного в якості парсуни, тобто людини, одягненої в його вбрання, зовні схожої на небіжчика. Проникаючи в образ Яна Щасного, набуваючи все більше його портретних рис, Северин Никловський з часом став сумніватися, чи залишається він все ще бідним шляхтичем, далеким родичем Гербурта, що просто грає роль покійного, чи перетворюється у всемогутнього магната, і що від цього йому чекати в майбутньому? Фізична і психологічна напруга в Северина набуває кульмінації в той момент, коли навіть вдова покійного починає вірити, що перед нею сам Гербурт, а героєві здається, що він повністю позбавився власної особистості. Закінчуючи місію двійника Яна Щасного, Северин Никловський сподівається, що, можливо, староста мостиський і вишенський десь колись подасть йому якийсь знак, котрий містив би оцінку його роботи по втіленню портретної схожості, вживання в образ реального героя.

У творі Г. Пагутяк одночасно із зовнішністю Северина, що поступово набуває портретних рис зовнішності Яна Щасного Гербурта, постійно (хоча й не так яскраво) присутній справжній портрет бідного шляхтича.

Роман української письменниці є квазібіографічним, у ньому, крім реального історичного героя Яна Щасного Гербурта і Северина Никловського, що є вигаданим персонажем, присутня ціла низка героїв, породжених фантазією авторки, кожен із яких має портретні характеристики. Одні з них (наприклад, маршалка Томаша чи ченця Василя) є деконцентрованими, інші одиничними (скажімо, вдови покійного Єлизавети чи лицаря, що завершував траурну церемонію).

«Магнат» містить також низку колективних портретів, у яких репрезентовано місцевий соціум тих часів. Унікальним і новаторським є колективний оніричний портрет Яна Щасного в оточенні безликих незнайомих людей.

Стаття є фрагментом монографічного дослідження, присвяченого вивченню портретного дискурсу в документальній літературі.

Список використаної літератури

1. Пагутяк Г. Магнат : роман / Г. Пагутяк. – Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2014. – 256 с.; Pahutiak H. Magnat : roman / H. Pahutiak. – Kyiv : A-BA-BA-NA-LA-MA-NA, 2014. – 256 s. Pahutiak Halyna. Magnat : roman / Halyna Pahutiak. – K.: A-BA-BA-NA-LA-MA-NA, 2014. – 256 s.

2. Словарь української мови в 4-х т. / упор. з дод. власн. матеріалу Б. Грінченка. – Репрінтне видання. – Київ: Лексикон, 1996. – Т. 3. – 508 с.; Slovar ukraïnskoi movy v 4-kh t. / upor. z dod. vlasn. materialu B. Hrinchenka. — Reprintne vydannia. — Kyiv: Leksykon, 1996. – Т. 3. – 508 s.

Стаття надійшла до редакції 20.11.2015

A. O. Halych

**PORTRAIT METAMORPHOSES IN H. PAHUTIAK'S NOVEL «MAGNATE»:
MISSION OF LOOKALIKENESS**

The subject of analysis is H. Pahutiak's novel «Magnate» («Magnat», 2014) which has never been a subject of scientific studies and which seems to be topical to analyze. The main character of the work is Yan Shchasny Gerburt from Dobromyl', peculiar man who tried to realize himself in different life spheres in Rich Pospolyta at the turn of 16th – 17th centuries. He was a writer, writer of political essays, publisher, diplomat, commander, and politician. H. Pahutiak's «Magnate» («Magnat») is not a biography in traditional understanding. This is fully experimental novel the author of which tries to look behind the limits of man's consciousness, to comprehend borderline condition of man's being. The main hero is represented through the perception of poor Polish gentleman from Volyn', Severyn Nyklovs'ky. Out of very wide range of problems described by the writer in the novel the author of the article is interested only in these ones which directly deal with portrait discourse. All the more H. Pahutiak's also makes much experiment here.

In the article H. Pahutiak's innovation in representation of portrait characteristics for heroes of the novel «Magnate» («Magnat») is disclosed.

Actually the portrait of living Shchasny Gerburt as a real character is represented only in the novel exposition, in what follows he is the reflections of Severyn Nyklovs'ky, peculiar character's lookalike which according to the local traditions during the period of mourning (which lasted) was substituting the lordly up to the funeral ceremony as a «parsuna» (that means as a person wearing his clothing and looking quite similar like the dead one). Going inside the image of Yan Shchasny, taking more of his portrait features, Severyn Nyklovs'ky starts to have doubts whether he is still that poor Polish gentleman, distant relative of Gerburt who just plays the role of the dead one, or he is already turning into all-powerful magnate, and what he should wait in his future from this? Severyn's physical and psychological tension goes to its culmination at that moment when even the widow of the deceased starts to believe that it's really Gerburt in front of her, and the character thinks that he fully got rid of his own personality. Finishing the mission of Yan Shchasny's lookalike, Severyn Nyklovs'ky hopes that may be seniorman somewhere and somehow will give him a sign which could have an evaluation of his work in incarnation of portrait likeness, in accustoming in the image of real character.

In H. Pahutiak's work, at the same time with Severyn's appearance which is step by step getting portrait features of Yan Shchasny Gerburt, the real portrait of poor Polish gentleman is present constantly (even though it's not so bright).

Keywords: *portrait, lookalike, «parsuna», biography, quasi biography.*